

Column

Rinny E. Kooi

‘Insectenwoorden’ tellen

Je moet ontzettend veel kunnen tellen als je wetenschappelijk onderzoek verricht aan insecten. Hoeveel dagen duurt het larvestadium van een libel, hoeveel loopkevers zitten er in een vangpot, hoeveel vlindersoorten vliegen in een natuurgebied, hoeveel stekels zitten er op de tibia van een hangmat-spin, hoeveel krekels sjirpen 's avonds en hoeveel sluipwespen kruipen uit een fruitvlieglarve. Zonder tellen kan geen entomologie worden bedreven.

7, 5 en 5 maal genoemd. De woorden wespengel en wespenei werden namelijk weggelaten in de lijsten uit 1995 en 2005. Ik weet zeker dat in 2005 wespen nog een wespengel hadden en ze legden toen ook nog eieren. Was dat laatste niet het geval geweest dan had vanaf 2006 niemand in Nederland meer een wespensteek opgelopen! De wespen waren dan uitgestorven.

Voor een entomoloog is het woord insect heel erg belangrijk. In de opeenvolgende jaren werd het woord 7, 9, 14 en 13 maal

... wordt er bij het opstellen van woordenboeken en -lijsten een entomoloog betrokken?

Foto: Rinny Kooi

Er kan echter ook op een andere manier worden geteld, namelijk in woordenlijsten. In Nederland verscheen viermaal (1954, 1990, 1995, 2005) het ‘Groene boekje’. Die lijsten zijn een leidraad voor de officiële spellingwijze van het Nederlands. Die lijsten zijn voor een entomoloog niet alleen nuttig voor de correcte spelling van ‘insectenwoorden’, ze zijn ook nuttig voor het tellen daarvan. Door de – in de loop der tijden – veranderde regelgeving is ook het spellen van insectenwoorden veranderd, maar voor het tellen ervan is dat onbelangrijk. Voor de duidelijkheid, het woord wespentaille werd in de diverse lijsten geschreven als wespetaille of wespentaille; voor mijn getel maakt dat niet uit. Het gaat mij er alleen om hoe vaak een woord genoemd wordt dat in relatie staat tot een insect. Ik tel hierbij dan voor het gemak alleen de woorden die met zo’n insectennaam beginnen (bv. vlinderdas) en niet de woorden waarin de naam ergens halverwege of aan het eind staat (bv. nachtvlinder); het gezocht moet natuurlijk wel leuk blijven.

Neem nou bijvoorbeeld het woord wesp; zo’n woord noem ik een insectenwoord. Een woord met ‘wesp(en)’ staat (inclusief het woord wesp zelf) in de genoemde edities respectievelijk 7,

genoemd. Ik kan onmogelijk ieder toegevoegd of weggelaten woord bespreken en maak daarom een keuze. Gelet op de toegevoegde of weggelaten woorden vermoed ik dat veranderingen in de maatschappij of in de politieke aandacht daarop invloed hebben gehad. Het woord insecticide is daarvan een voorbeeld. Dat woord werd pas voor het eerst in de editie van 1995 opgenomen. In 1954 was dat woord kennelijk nog onbekend of was er nog geen aandacht voor het risico dat bepaalde stoffen konden hebben. Er werd nog rustig met DDT gewerkt. Mijn ouders hadden in die jaren een groentetuin. Er werd kool verbouwd en heel veel rupsen vonden die kool heerlijk. Als klein meisje hielp ik met het uitstrooien van handjes DDT over die koolplanten. Wist ik veel! DDT staat nog steeds in het Groene boekje, maar gelukkig niet meer in onze schuren.

De bedwants kreeg niet de eer te worden opgenomen in de woordenlijst uit 1954. Toch moeten er toen veel Nederlanders zijn geweest die ervaring hadden met bedwantsen. Mijn moeder vertelde hoe extreem vervelend de jeukbulten van deze beesten waren als je na een welvoldane nachtrust wakker werd. Door de inzet van DDT verdween na de Tweede Wereldoorlog dit insect

uit ons land. Ik vermoed dat mijn moeder nog jarenlang oplette of deze plaaggeesten onze bedden niet bezochten. Gelukkig was dat niet het geval. De laatste jaren worden in ons land weer bedwantsen aangetroffen. Was de angst voor een bedwantsenbeet de reden dat dit insect in 2005 in de woordenlijst werd opgenomen?

Aan vlinder gerelateerde woorden staan 5, 8, 14 en 13 maal in de reeks. Opmerkelijk is dat in 1995 het woord vlinderplaag werd opgenomen. Maar wie zal in dat jaar nog hebben durven praten over vlinders als een plaag? De vlinderstichting, opgericht omdat het niet goed ging met de Nederlandse dagvlinders, bestond toen reeds 12 jaar. Gelukkig verdween in 2005 dit woord weer uit de lijst.

In de loop der tijd komen er in de lijsten insectenwoorden bij of worden ze weggelaten. Er zijn na 1954 ook totaal nieuwe ontstaan. Dit geldt voor het woord rupsjenooitgenoeg. Eric Carle publiceerde in 1969 het kinderboek *The Very Hungry Caterpillar*. Vertaald werd dat Rupsje Nooitgenoeg. En nu staat die naam als één woord in de lijst van 2005. Ik realiseer me dat ik hier steeds het niet bestaande 'insectenwoord' gebruik. Zou dat woord nu ook ontstaan en in een nieuwe Groene Boekje worden opgenomen?

Er verdwijnen ook woorden. Daarvoor heb ik het Verdwijnenwoordenboek (door T. Den Boon & J. Ten Berge) uit 2006 doorgenomen. Dat is een woordenboek met 'woorden die wegvielen uit onze woordenschat'. Hierin staan 1500 'Nederlandse woorden die honderdvijftig, honderd of soms slechts vijftig jaar geleden doodgewoon waren maar inmiddels geheel zijn verdwenen'. Deze woorden stonden met hun omschrijving in de allereerste Van Dale, 'de Van Dale avant la lettre uit 1864'. Ik staan slechts vijf aan insecten gerelateerde woorden in: een honingpil, een

honingpleister, een insectenstein, een rupsenschijter en een knipluis. Een knipluis is volgens dit woordenboek geen insect maar 'een 'schimpnaam' voor een kleëmaker'. Een honingpil is een pil met honing als zoetstof, een honingpleister wordt door veeartsen gebruikt (volgens google zijn er pleisters met honing vanwege de antiseptische werking van deze stof). Insectenstenen zijn entomoliten. Dat zijn volgens google fossielen van insecten. Gezien het feit dat insecten zo weinig fossiliseren vind ik het bijzonder dat daarvoor een apart woord heeft bestaan. Een rupsenschijter is (volgens het Verdwijnenwoordenboek) 'een vlinder uit welks eieren rupsen voortkomen'. Dat vroeger vlinders anders werden omschreven dan nu, blijkt uit het werk van Jacob van Maerlant (ca. 1225 - ca. 1300). Hij schreef 'en worden alle vlinders afgehandelt als *papilio*, wat es een woerm die te vlieghene pleget'. De herkomst van het woord vlinder is volgens het Van Dale etymologisch woordenboek uit 1991 onbekend.

Terwijl ik bezig was kwam ik in de Van Dale het woord vlinderzuiger tegen. Ik begon al aan vlinderstofzuigers te denken. Echter, het betekent zuigorgaan van een vlinder. Waarom staat daar niet vlinderroltong? Vreemd genoeg staat er onder roltong wel: spiraalvormig oprolbaar zuigorgaan bij vlinders. Het woord roltong komt in geen enkel Groene Boekje voor. Dat is het moment waarop ik mij afvraag of er bij het opstellen van woordenboeken en -lijsten geen entomoloog wordt betrokken. Waarschijnlijk niet, en misschien is dat maar goed. Daardoor kunnen dergelijke woordenlijsten en -boeken entomologen heel plezierig bezighouden!

Rinny E. Kooi is als medewerker verbonden aan de Universiteit Leiden (Instituut voor Biologie)